

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Barokowe chronostychy łacińskie w Cieszynie

Author: Tadeusz Aleksandrowicz

Citation style: Aleksandrowicz Tadeusz. (2002). Barokowe chronostychy łacińskie w Cieszynie. W: I. Opacki, B. Mazurkova (red), "Dzieło literackie i książka w kulturze : studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ocieczek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej" (S. 113-119). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Tadeusz Aleksandrowicz

Uniwersytet Śląski
Katowice

Barokowe chronostychy łacińskie w Cieszynie

Badania nad chronostychami prowadzone są zazwyczaj przez historyków w ramach chronologii, która wchodzi w skład tzw. nauk pomocniczych historii¹. Podkreślić jednak trzeba, że chronostychy są problemem badawczym znajdującym się na styku również innych nauk pomocniczych historii, jak np. epigrafiki czy też odrębnej już dzisiaj dyscypliny, jaką jest bibliologia² z jej różnymi specjalnościami. Bibliolodzy zwykli jednak posługiwać się określeniem: chronogram. Definiują oni chronogram jako wyraz albo zwrot, w którym wielkie litery, mogące oznaczać cyfry rzymskie, po odpowiednim zestawieniu stanowią datę wydania książki lub datę opisywanego zdarzenia³. Zarówno chronostychy, jak i chronogramy są zjawiskiem interesującym także dla filologów, zwłaszcza dla neolatynistów, ponieważ integralnie wiążą się one z tekstami w języku łacińskim. Przykład tych kilku kontekstów pozwala widzieć w chronostychach przedmiot badań przede wszystkim interdyscyplinarnych.

W chronostychu chodzi o taki zapis tekstu, w którym litery alfabetu łacińskiego spełniają równocześnie funkcję cyfr rzymskich. Dotyczy to więc majuskulnego zapisu liter: *I, V, X, L, C, D, M*. W wypadku gdy cały tekst

---

¹ Por. J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii*. Wyd. nowe przejrane i zmienione. Warszawa 2000, s. 145--146; *Chronologia polska*. Red. B. Włodarski. Warszawa 1957, s. 16--23.

² Por. K. Migoń: *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław 1984, s. 26; Idem: *O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy*. „Przegląd Biblioteczny” 1993, T. 61, s. 109--113; T. Aleksandrowicz: *Antyczne korzenie związku filologii z bibliologią*. W: *Śląskie miscellanea*. T. 7. Red. J. Malicki, K. Heska-Kwaśniewicz. Katowice 1994, s. 17--21.

³ Por. *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. nac. J. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynałowski. Wrocław 1971, kol. 406, 407, 498.

zapisany jest majuskułą, wymienione litery podane są modulem odmiennym od pozostałych. W praktyce odmienność tę uzyskiwano przez powiększenie kluczowych liter. Chronostych jest zatem sposobem zapisywania wyłącznie daty rocznej. Jak podkreśla Józef Szymański, dobry chronostych powinien posiadać owoych liter-cyfr tylko tyle, ile potrzeba ich do zapisania daty⁴.

Chronostych służył do zapisu datacji występujących w inskrypcjach i drukach. Na ziemiach polskich pojawiał się od XVI do XVIII w., chociaż znane są również późniejsze zastosowania, mają one jednak wówczas raczej charakter naśladownictwa. Przykładem takiej późniejszej imitacji może być klasycystyczna inskrypcja z roku 1868, znajdująca się na zabytkowej studni w Cieszynie. Upamiętnia ona legendarną datę założenia miasta w roku 810:

FONS
EX QVO TRES LESZCONIS
FILII VENATV FESSI SE
RECREASSE ET LAETI HIC
PARTE SILVAE ABACTA
INITIA TESCHINII POSVISSE
LEGVNTVR
RENOVATUS EST MDCCCLXVIII.⁵

Chronostych nie był jedyną formą tak specyficznego zapisywania dat. Innym przykładem może być ujęcie kabalistyczne, w którym do zapisu liczb używa się 23 liter alfabetu łacińskiego. Odpowiadają one konkretnym cyfrom, np. A = 1, K = 10, T = 100, Z = 500.

Dodać warto, iż znane są także przykłady równoczesnego łączenia zapisu kabalistycznego z chronostychem⁶. Występują one w tekstach drukowanych i są bardzo interesujące zwłaszcza dla bibliologów, a szczególnie dla badaczy dziejów dawnej książki.

Przytoczone definicje chronostychu i chronogramu dotyczą istoty tego samego zjawiska. Grecki *χρόνος* jest częścią składową obydwu terminów. Drugie ich części wywodzą się także z języka greckiego. W pierwszym przypadku chodzi o grecki *στίχος*, a w drugim o greckie *γράμμα*. Nie wnikając głębiej w zagadnienia językoznawcze, można jednak zauważyć, iż z etymologicznego punktu widzenia termin „chronostych” jest pojęciem szerszym i że jest on bardziej złożoną formą chronogramu.

W klasycznych chronostychach nie tylko chodziło o takie skomponowanie tekstu, aby wszystkie jego łacińskie litery-cyfry składały się równocześnie

⁴ Zob. J. Szymański: *Nauki pomocnicze...*, s. 150--151.

⁵ „Źródło, przy którym trzej synowie Leszka, według podania, zmęczeni polowaniem odpoczęli i ucieszeni tutaj, wyciąwszy część lasu, założyli Cieszyn. Odnowiono w 1968 roku” — przekł. J. Kucharski, W. Bieluń.

⁶ Por. J. Szymański: *Nauki pomocnicze...*, s. 151.

na zapisanie sensownej treści i konkretnej daty, ale aby datacja została oddana przez zacytowanie istniejącego już tekstu, najczęściej biblijnego. Nietrudno sobie wyobrazić, jak zmuszone muszą być poszukiwania takich wersów, które w swojej nie zmienionej postaci zawierałyby ściśle określoną liczbę liter niezbędnych do wyrażenia konkretnej, nieprzypadkowej daty. Można odnieść wrażenie, iż powodzenie tej swoiście intertekstualnej zabawy graniczy niemal z cudem, w każdym jednak razie wymaga iście anielskiej cierpliwości.

Częściej więc spotyka się chronostychy będące przemyślnymi kompozycjami, które powstały specjalnie po to, aby móc służyć równocześnie zapisaniu określonej daty i treści.

Zdarzają się również rozwiązania kompromisowe. Wybrany cytat dopełniano wyrazem lub wyrazami zawierającymi dodatkowe litery, spełniające funkcje cyfr rzymskich, których zabrakło w cytowanym tekście.

W przypadku wspomnianej inskrypcji na studni cieszyńskiej mamy do czynienia z chronostychem specjalnie ułożonym. Wyrazy łacińskiego tekstu zostały bowiem tak dobrane, aby zawierały odpowiednią liczbę liter, które jako cyfry razem złożą się na 810, tj. legendarną datę założenia miasta. Ze wskazanych już względów inskrypcja ta nie należy do najciekawszych chronostychów cieszyńskich.

Spośród stosunkowo licznych łacińskich inskrypcji zachowanych w Cieszynie⁷ bardziej interesujące są dwa chronostychy wykute na ścianach podstawy kamiennego krzyża znajdującego się przy cieszyńskim kościele pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, na placu Świętego Krzyża, nieopodal Rynku. Kościół ten ma bardzo bogatą historię. Jego początki sięgają przełomu XIII i XIV w. i są związane z działalnością dominikanów w Cieszynie. Wiadomo, że ta poddominikańska świątynia została gruntownie przebudowana po pożarze miasta w roku 1789; właśnie z tego okresu pochodzi wieża. W podziemiach kościoła znajdują się groby Piastów cieszyńskich. Pod względem architektonicznym jest to budowla gotycka z elementami późnego baroku⁸.

Także barokowe cechy posiada szczególnie interesujący nas krzyż z znajdującymi się nań inskrypcjami. Pierwsza z nich została wryta z przodu jego podstawy i jest dobrze widoczna, a jej odczytanie nie następuje większych

⁷ Zob. np. E. Pasek: *Cieszyńskie pomniki i tablice pamiątkowe*. „Rocznik Cieszyński” 1976, T. 3, s. 125–141; I. Panic: *O cieszyńskich tablicach pamiątkowych*. „Rocznik Cieszyński” 1983, T. 4–5, s. 199–205; Idem: *Inskrypcja księcia cieszyńskiego Fryderyka Wilhelma z roku 1624*. „Pamiętnik Cieszyński” 1997, T. 12, s. 87–88; Idem: *Tablica epigraficzna w kościele pw. Świętego Krzyża w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1997, T. 12, s. 89–90; T. Aleksandrowicz: *Grecka inskrypcja w Cieszynie*. „Pallas Silesia. Antyk na Śląsku” 1997, T. 1, s. 61–66; Idem: *Motywy antyczne w kulturze Śląska Cieszyńskiego*. W: *Tradycje kultury antycznej na Śląsku*. Red. J. Rostropowicz. Opole 1997, s. 299–306; T. Aleksandrowicz: *Tradycje kultury antycznej w Cieszynie*. „Postscriptum” 1999, [R. 9.], nr 3–4 (31–32), s. 28–37.

⁸ Por. R. Danel: *Cieszyn*. Warszawa 1987, s. 69.

trudności. Druga inskrypcja została wykuta na tylnej ścianie podstawy krzyża i ze względu na jej bliskość do bryły całej świątyni jest mniej widoczna i nieco trudniej dostępna, ale odczytanie jej również nie stanowi problemu.

W pierwszej, frontowej inskrypcji, wpisanej w obramowanie mające kształt barokowej tarczy, już na pierwszy rzut oka można zauważyć, że niektóre litery majuskulnego tekstu są po prostu znacznie większe. Łaciński napis składający się z ośmiu słów wpisanych symetrycznie w sześć wierszy jest wezwaniem do uwielbiania Chrystusa Ukrzyżowanego:

ADORATE
HIC EST
PER QVEM
SALVI
FACTI
ESTIS

Treść przytoczonego tekstu jest oczywista⁹, zwłaszcza w kontekście miejsca, tzn. krzyża, na którym inskrypcja ta została umieszczona. Bezdiskusyjnie chodzi więc o wezwanie do adoracji Chrystusa Ukrzyżowanego. Analiza treści drugiej inskrypcji w pełni tę interpretację potwierdzi.

Zatrzymując się tymczasem nad chronologicznymi aspektami inskrypcji, zauważamy, że suma liczb wyrażonych poprzez litery-cyfry, wyróżnione przez ich powiększenie, wynosi 1764 ($D + I + C + V + M + L + V + I + C + I + I$). W świetle zasad sporządzania chronostychów inskrypcję należy zatem datować właśnie na rok 1764. Powiększona pierwsza litera *A* w słowie *adorate* nie jest składnikiem datacyjnym, chociaż, wraz z bezpośrednio następującą po niej literą *D*, również powiększoną, może być traktowana jako część skrótu *AD* (*Anno Domini*) sygnalizującego i poprzedzającego datację roczną zawartą w tekście tej inskrypcji. W takim wypadku litera *D* pełniłaby dwie funkcje: cyfry oznaczającej liczbę 500 oraz skrótu słowa *Domini*. Nie można jednak wykluczyć, że pierwsza litera *A* została powiększona wyłącznie ze względu na jej inicjałowy charakter.

Kwestią otwartą jest natomiast ocena tej inskrypcji jako chronostychu. Podkreślić trzeba, że został on wykonany z zachowaniem podstawowych zasad. Tekst chronostychu zawiera dokładnie tyle liter-cyfr, ile trzeba było do zapisania roku 1764. Skomponowane zdanie, poprzedzone wezwaniem *Adorate*, jest mocno osadzone w tradycji biblijnej, teologicznej i liturgicznej. W świetle dokonanych poszukiwań można wyrazić przekonanie, że raczej nie mamy tutaj do czynienia z cytatem konkretnego tekstu. Imitacje są jednak

⁹ „Uwielbiajcie, Ten jest, przez którego zostaliście zbawieni” przekł. T. Aleksandrowicz.

wyraźne. Widać tu wypływające z łacińskiej *Wulgaty* inspiracje pochodzące z *Księgi Izajasza* oraz listów apostołów Piotra i Pawła. Również uchwytny jest wpływ tekstów liturgicznych, zwłaszcza antyfony śpiewanej w kościołach w Wielki Piątek i w święto Podwyższenia Krzyża Świętego, które w kalendarzu katolickim przypada na 14 września. Mimo tych wszystkich spostrzeżeń tekst ów trzeba uznać za pomysł oryginalny, a jego walory literackie zdają mieścić się w ogólnej konwencji piśmiennictwa omawianego typu. Podkreślny jednak raz jeszcze, że pod względem formalnym jest to chronostych dobrze ułożony. Brakuje mu jedynie tej nadzwyczajności, jaką posiadałby w sytuacji, gdyby był dosłownym cytatem, np. z *Pisma Świętego*. Dalsze poszukiwania o charakterze intertekstualnym mogą, oczywiście, zmienić przedstawione tutaj wnioski¹⁰.

Jak już sygnalizowaliśmy, z omówionym chronostychem ściśle związana jest inskrypcja znajdująca się na tylnej ścianie podstawy krzyża. Literalny zapis tekstu jest następujący:

EX
VOTO
DE VOTI
AMATORES
CRVCIFIXI
EXTRVXERE
DIE 14.
SEPTEMB.

Już na pierwszy rzut oka zauważa się niekompletność datacji. Inskrypcje zamyka bowiem oznaczenie dnia miesiąca — 14 września (*die quarto decimo*), pozornie bez daty rocznej. Dzień miesiąca zapisano cyframi arabskimi zamkniętymi kropką (*die 14.*), która może pełnić funkcję abrewiacji przez obcięcie końcówki fleksyjnej liczebnika porządkowego (*abbreviatio per suspensionem*). Podobną rolę odgrywa kropka po łacińskim skrócie *septemb.* — zastępuje bowiem końcówkę fleksyjną *ris*.

Zauważamy zatem, że do określenia dnia miesiąca nie posłużono się kalendarzem rzymskim, w którym dla zapisania daty 14 września (*die quarto decimo Septembris*) trzeba by zastosować odniesienie do kalend październikowych. Konkretnie, dzień 14 września byłby określony wówczas jako 18. dzień przed kalendami październikowymi („ante diem duodevicesimum Kalendas Octobres”). Autor inskrypcji posłużył się jednak zapisem prostszym, mniej skomplikowanym, bardziej czytelnym i pozwalającym łatwiej skojarzyć tę datę z kon-

¹⁰ W tym miejscu pragnę wyrazić moją wdzięczność Profesorowi Józefowi Budzyńskiemu za zwrócenie uwagi na parę teologicznych kontekstów omawianych inskrypcji.

kretnym dniem, a być może także ze świętem Podwyższenia Krzyża Świętego. Natomiast datacja roczna w tym wypadku też została wkomponowana w treść inskrypcji. Mamy więc chronostych, którego prosta analiza prowadzi do odczytania ukrytej w nim daty rocznej. Suma wszystkich liter-cyfr występujących w tekście i wyróżnionych graficznie przez ich powiększenie wynosi również 1764 ($X + V + D + V + I + M + C + V + C + I + I + X + I + X + V + X$). W inskrypcji tej zawarta więc została pełna datacja, nie tylko roczna, jak w przypadku pierwszego chronostychu.

Oba napisy mają więc odrębne datacje. Fakt, iż pełna data została zamieszczona na tylnej inskrypcji, jest zrozumiałą. Napis frontowy zawiera zasadnicze przesłanie, które fundatorzy kierowali do ludzi wchodzących do kościoła bądź też tylko przechodzących obok. Pojawienie się na nim dodatkowych elementów chronologicznych osłabiałoby jego ekspozycję. Zdecydowano się tylko na dyskretne zakonspirowanie daty rocznej, co nie naruszało integralności tekstu i pełniej „respektowało” sferę *sacrum*.

Kompletna datacja znalazła się więc na drugiej inskrypcji, mniej eksponowanej, razem z bardzo skromnie i dyskretnie podaną informacją o fundatorach krzyża, którymi byli bliżej nie określone nabożni czciciele Ukrzyżowanego („*devoti amatores Crucifixi*”). Treść tej inskrypcji ma więc charakter przede wszystkim informacyjny¹¹. Niemniej wynika z niej również pewne dopełnienie treści inskrypcji pierwszej. Wołają fundatorów, którzy zbudowali krzyż na mocy ślubowania (*ex voto*), była adoracja Chrystusa Ukrzyżowanego (*Crucifixi*), a nie tylko samego Krzyża Świętego jako relikwii i symbolu wiary. Zarysował się tu zatem wyraźny chrystocentryzm, co mogło mieć związek z silnym wówczas oddziaływaniem jezuitów w Cieszynie, zarówno w związku z ich działalnością duszpasterską, jak i edukacyjną. Nie pominąłbym także specyfiki wyznaniowej w tym mieście, gdzie bardzo wyraźnie uwidocznił się również wpływ teologii protestanckiej na duchowość jego mieszkańców.

W drugiej inskrypcji warto jeszcze zwrócić uwagę na zastosowanie w *perfectum* obocznej formy *extruxere*, a nie *extruxerunt*. Zabieg ten był bezwzględnie konieczny, aby chronostych dotyczył roku 1764. W przeciwnym wypadku suma cyfr zwiększyłaby się o pięć (*V*) i ostatecznie dałaby rok 1769. Uwagę zwraca także rozdzielne zapisanie słowa „*devoti*” (*DE VOTI*), co jest raczej celowym zabiegiem graficznym, oddającym grę słów i nawiązującym na zasadzie paronomazji do wcześniejszego wyrażenia *ex voto* (*EX VOTO*), aniżeli błędem zawinionym przez autora tekstu lub kamieniarza. Zapis taki nie zmienia, oczywiście, pozytywnej oceny tej inskrypcji jako chronostychu, a wręcz przeciwnie, wzbogaca ją.

¹¹ „Nabożni czciciele Ukrzyżowanego zbudowali na mocy ślubowania” przekł. T. Aleksandrowicz.

Można zatem stwierdzić, że obie inskrypcje znajdujące się na krzyżu przy kościele pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Cieszynie są chronostychami wykonanymi poprawnie. Elementy treściowe można uznać za częściowo dopełniające się. Datacje roczne wzajemnie się potwierdzają, a druga inskrypcja dodatkowo zawiera datę dzienną. Dzięki obu chronostychom wiadomo, że barokowy krzyż cieszyński zbudowano 14 września 1764 r. („die quarto decimo Septembris [anno] millesimo septingentesimo sexagesimo quarto”).